

Anna Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019, Wydawnictwo Neriton, ss. 308

Do publikacji opisujących relacje polsko-francuskie dołączyła praca Anny Ambrochowicz-Gajownik, charakteryzująca wieloaspektowo dzieje i funkcjonowanie Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Marsylii, a więc m.in. okoliczności powołania tej placówki i późniejsze przekształcenia, osoby w niej pracujące i ich codzienny zakres obowiązków, budżet konsulatu, współpracę strony polskiej z władzami lokalnymi, opiekę nad Polonią, zwłaszcza w sprawach konsularnych, administracyjnych, kulturalnych.

Wybrane zagadnienia z dziejów polskiej służby konsularnej dotychczas omawiano w wielu publikacjach¹. Jednak w odniesieniu do tego konkretnego Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Marsylii były to jedynie krótkie, ogólne i statystyczne informacje. Ambrochowicz-Gajownik wybrała bardzo dobry temat, który dotychczas nie został opracowany, więc niewątpliwie monografia ta po raz pierwszy systematyzuje wszystkie zagadnienia związane z losami konsulatu.

¹ *Historia dyplomacji polskiej X–XX w.*, red. G. Labuda, W. Michowicz, Warszawa 2002; *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV: 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995; *Historia dyplomacji polskiej*, t. V: 1939–1945, red. W. Michowicz, Warszawa 1999; P. Łossowski, *Dyplomacja drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej*, Warszawa 1992; J. Sibora, *Narodziny polskiej dyplomacji u progu niepodległości*, Warszawa 1998; W. Skóra, *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej. Organizacja, kadry i działalność*, Toruń 2006; A. Wasilewski, *Polska służba konsularna 1918–1939 (akty prawne, organizacja, działalność)*, Toruń 2004.

Autorka w swoich badaniach podjęła się ukazania wieloaspektowej historii tej placówki, która oficjalnie rozpoczęła działalność 30 X 1919 r. Do 1921 r. funkcjonowała jako konsulat, potem w latach 1921–1923 Konsulat Honorowy RP, w latach 1923–1939 konsulat, a w 1939 r. Konsulat Generalny RP. Tak więc cezury czasowe publikacji nie są przypadkowe, obejmują okres ponad 20 lat pracy i istnienia konsulatu, aż do zamknięcia 23 IX 1940 r.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. jedną z kwestii, nad którą debatowano, stanowiło nawiązanie relacji dyplomatycznych z innymi państwami. Na mapie Europy to właśnie Francja była krajem, z którym Polska utrzymywała kontakty od wieków. Relacje polsko-francuskie obejmowały współpracę w dziedzinie polityki, kultury, nauki czy też wymianę w sferze gospodarczej. Z lat 1795–1918 najbardziej znana pozostaje emigracja polska, a zwłaszcza tzw. Wielka Emigracja², która rozpoczęła się po upadku powstania listopadowego. Polacy emigrowali wówczas do Francji, opuszczając ziemię rodzinną, głównie z powodów politycznych. Natomiast z przyczyn ekonomicznych emigrowali również w XX w. (np. w latach 1905–1907), znajdując zatrudnienie w różnych gałęziach przemysłu oraz na roli. Część z nich opuściła Francję, a część pozostała, asymilując się ze społecznością francuską.

Po zakończeniu I wojny światowej, kiedy przystąpiono do tworzenia konsulatów RP, lokalizowano je przede wszystkim w tych regionach, w których przebywali Polacy pracujący głównie w rolnictwie oraz przemyśle. W tym okresie zatrudnienie mogli otrzymać wszyscy chętni, ponieważ w wyniku Wielkiej Wojny we Francji zaczęło powszechnie brakować rąk do pracy. Straty wojenne były znaczące, ok. 1,4 mln mężczyzn poniosło śmierć, ok. 750 tys. zostało inwalidami. Działania wojenne prowadzone w uprzemysłowionych regionach powiększały rozmiar strat i uwidaczniały deficyt siły roboczej. Obok Polaków do pracy przyjeżdżali przede wszystkim Włosi, Hiszpanie, Belgowie.

Społeczność polska była obecna w różnych miastach Francji, także w Marsylii położonej w regionie Provence-Alpes-Côte d'Azur, w departamencie Bouches-du-Rhône. Marsylia – oprócz Paryża i Lyonu – to drugie co do wielkości miasto Francji, trzeci zespół miejski (wraz z m.in. Aubagne, La Ciotat, Marignane, Martigues), w którym znajduje się największy francuski port. Powstanie placówki konsularnej w portowym, ważnym ośrodku przemysłowym i węźle komunikacyjnym miało ogromne znaczenie dla społeczności polskiej, zwłaszcza po rozpoczęciu nowego etapu w dziejach polsko-francuskich, który zaczął się wymianą not dyplomatycznych między II Rzeczpospolitą a III Republiką 24 II 1919 r. Oficjalne nawiązanie relacji polsko-francuskich odbyło się po podpisaniu tzw. małego traktatu wersalskiego 28 VI 1919 r.

Powołanie Konsulatu RP w Marsylii nastąpiło 1 VIII 1919 r., a jego działalność rozpoczęła się 30 X 1919 r. Za wyborem właśnie tego miejsca – miasta portowego z wielowiekową historią – na siedzibę konsulatu przemawiało wiele argumentów. Port miał w przyszłości odgrywać istotną rolę w handlu międzynarodowym, stanowiąc ważny punkt komunikacyjny.

Okręg kompetencyjny podlegający Konsulatowi RP w Marsylii był stosunkowo duży. Obejmował obszar rozpościerający się na 26 departamentów na południu Francji, a także na podległe mu konsulaty honorowe w Nicei, w księstwie Monako, w Algierii i ulegał zmianom, kiedy powstawały nowe placówki konsularne na południu

² Emigranci polscy powołali wiele instytucji i organizacji, stowarzyszeń politycznych, kulturalnych i oświatowych związków samopomocowych i charytatywnych; wydawali różnorodne publikacje, ok. 70–80 periodyków, w większości wydawnictw polityczno-polemicznych.

Francji. Aby dokładnie przedstawić zakres zadań i obowiązków pracowników Konsulatu RP w Marsylii, Ambrochowicz-Gajownik w sześciu rozdziałach, w porządku problemowo-chronologicznym, przeanalizowała poszczególne zagadnienia.

Dzieje Konsulatu RP w Marsylii zostały przedstawione spójnie i właściwie, z uwzględnieniem wszystkich kierunków działalności tej placówki. Rozdział I „Między Prowansją a Lazurowym Wybrzeżem” wprowadza w omawianą tematykę i szczegółowo, z antecedencjami sięgającymi końca XVIII w., charakteryzuje sytuację administracyjną, a także częściowo polityczną i gospodarczą na tym terenie. Autorka wspominała także o cudzoziemcach – emigrantach z Włoch, Hiszpanii oraz Afryki, którzy również bardzo chętnie przyjeżdżali na południe Francji. Tak więc obszar ten był zróżnicowany, występowało tam wiele kontrastów, sympatie komunistyczne ścierały się z socjalistycznymi. Niewątpliwie taki opis pozwala czytelnikowi w pełni omawiane zagadnienie. Niezbyt trafne wydaje się tutaj jednak wyróżnienie w tym rozdziale tylko jednego podrozdziału „Marsylski okręg kompetencyjny”. Naturalne byłoby połączenie tytułu rozdziału z podtytułem.

Rozdział II „Konsulat – organizacja, zadania, personel” szczegółowo przedstawia okoliczności utworzenia okręgu konsularnego. Kompozycja tego rozdziału jest zasadna i logiczna. W poszczególnych podrozdziałach można odnaleźć informacje dotyczące następujących zagadnień: powstanie i organizacja placówki marsylskiej, personel zatrudniony w konsulacie, budżet, jakim dysponowano, warunki lokalowe oraz wiadomości na temat konsulatów honorowych (ich rodzajów i kompetencji). Ambrochowicz-Gajownik zdecydowała się zaprezentować sylwetki pracowników konsulatu, umieściła także w przypisach publikacji syntetyczne biogramy wybranych i wymienianych w tekście osób, niejednokrotnie kierowników tej placówki. To ciekawe z punktu widzenia całej pracy informacje, dlatego można je było nieco rozszerzyć, ponieważ wymienione osoby tworzyły tę placówkę i jej wizerunek. Autorka uzupełniła także tekst kilkoma dostępnymi ciekawymi zdjęciami siedzib konsulatu polskiego m.in. w Marsylii, Casablance, Tananarywie czy też fotografiami jego pracowników (zachowane zasoby fotograficzne z tego okresu, np. w Bibliotece Polskiej w Paryżu, są imponujące, jednak problem stanowi brak ich dokładnych opisów).

W najkrótszym rozdziale (III), pt. „W cieniu wielkiej polityki”, Autorka ukazała z jednej strony, jak układały się relacje z miejscowymi władzami na tle stosunków polsko-francuskich, natomiast z drugiej scharakteryzowała współpracę konsulatów honorowych z władzami na gruncie lokalnym. Słusznie zwróciła uwagę na rolę i znaczenie prasy wydawanej w tym czasie w Marsylii, dlatego warto byłoby jeszcze skorzystać z publikacji Claude’a Bellangera, *Histoire générale de la presse française*, t. III: *De 1871 à 1940*, Paris 1969.

Zagadnienia związane z opieką nad Polonią, która na tym obszarze znajdowała zatrudnienie głównie w różnych gałęziach przemysłu ciężkiego oraz rolnictwie, zostały ukazane w rozdziale IV tej publikacji. Ambrochowicz-Gajownik słusznie zdecydowała się wydzielić tutaj osiem podrozdziałów (najwięcej w całej publikacji) i dokonać analizy poszczególnych aspektów pomocy, na jaką mogli liczyć Polacy. Podrozdziały dotyczą położenia i warunków socjalnych, ustawodawstwa francuskiego w latach trzydziestych we Francji, sytuacji Polaków w dobie kryzysu, opieki nad reemigrantami, września 1939 r. i jego następstw, a także zagadnień związanych z oświatą, życiem kulturalno-społecznym, opieką nad wychodźstwem, jaką sprawowały konsulaty honorowe na Lazurowym Wybrzeżu i w Afryce.

Rozdział V nosi tytuł „Animacja gospodarcza” i w trzech podrozdziałach całościowo ukazuje panujące w tamtym okresie stosunki gospodarcze polsko-francuskie. To ważne

rozważania, tym bardziej że podobna – zła i trudna sytuacja, w jakiej znalazły się obydwaj kraje po zakończeniu działań wojennych, powodowała wzajemną nieufność. Francja konsekwentnie realizowała własną politykę, miała jasno sprecyzowane cele, dążyła do wzmocnienia swojej pozycji gospodarczej. Z kolei Polska potrzebowała sojusznika na arenie politycznej i nie była w stanie przeciwstawić się francuskiej dominacji, brakowało także stałej współpracy między przedsiębiorcami polskimi i francuskimi. Przedstawione przez Autorkę rozważania rzetelnie charakteryzują problemy gospodarcze, jednak sama nazwa najkrótszego podrozdziału, „Lazurowe Wybrzeże”, wymagałaby doprecyzowania.

Natomiast ostatni rozdział (VI) omawia działalność w zakresie spraw konsularno-administracyjnych, charakteryzuje w siedmiu podrozdziałach: paszporty i wize, pomoc materialną, opiekę nad osobami starszymi, sprawy wojskowe, prace administracyjne, bibliotekę, prace administracyjno-konsularne w konsulatach honorowych (Lazurowe Wybrzeże, Afryka).

Publikacja zawiera również aneksy, które obejmują cztery wybrane dokumenty: Kwestionariusz zagadnień do opracowania dla praktykantów MSZ; Organizację/Stowarzyszenia/ Towarzystwa; Wymiana towarowa Polski z koloniami francuskimi (Algeria, Tunis, Maroko) z uwzględnieniem obrotów portu marsylskiego, natomiast ostatni: Podstawowy księgozbiór placówki konsularnej. Uzupełnieniem całości publikacji są wykaz skrótów, spis ilustracji, indeks osób, streszczenie.

Placówka działała do września 1940 r., kiedy jej zadania przejęło Biuro Polskie w Marsylii (utworzone na bazie byłego konsulatu, w porozumieniu z władzami francuskimi rządu Vichy), następnie Biuro Administracji Polaków – organ Wydziału Kontroli Cudzoziemców Ministerstwa Spraw Zagranicznych rządu Vichy. Reaktywowanie Konsulatu Generalnego RP w Marsylii nastąpiło w październiku 1944 r.

Usystematyzowanie prac Konsulatu RP w Marsylii nie byłoby możliwe bez przeprowadzenia kwerendy archiwalnej. Należy podkreślić, że publikacja została oparta na obszernej bazie źródłowej, której podstawę stanowią różnorodne dokumenty pochodzące z archiwów zagranicznych i polskich. Z zagranicznych – francuskich były to: Archives du Ministère des Affaires étrangères (La Courneuve), Archives Nationales (Pierrefitte-sur-Seine), Archives départementales des Bouches-du-Rhône (Marseille), Archiwum Biblioteki Polskiej w Paryżu. W tejsze Bibliotece oprócz dwóch wymienionych spuścizn: Józefa Jakubowskiego oraz Konsulatu RP w Tuluzie można by jeszcze skorzystać z kilku innych, np. prof. Zygmunta Lubicz-Zaleskiego (1882–1967)³, m.in. Prezesa Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK) we Francji, a potem Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji, czy też Mieczysława Biesiekierskiego (1894–1974)⁴, m.in. delegata w Delegaturze Okręgowej PCK w Tuluzie, pracownika

³ Biblioteka Polska w Paryżu, Spuścizna Z. Lubicz-Zaleskiego, akcesja: 3880/1, Działalność Zygmunta Lubicz-Zaleskiego jako delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych Oświecenia Publicznego do spraw szkolnictwa na terenie Francji oraz w Towarzystwie Opieki nad Polakami we Francji; ibidem, akcesja: 3882/1, Działalność Zygmunta Lubicz-Zaleskiego jako koordynatora ds. przydziału środków na pobyt i naukę we Francji w latach 1940–1948; ibidem, akcesja: 3917/1, Papiery osobiste: Zygmunt Lubicz-Zaleski.

⁴ Ibidem, Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego, sygn. tymczasowa 1, Dokumenty biograficzne Mieczysława Biesiekierskiego; ibidem, sygn. tymczasowa 2, Materiały do działalności Mieczysława Biesiekierskiego w Biurze SSE (Service Social des Etrangers); ibidem, sygn. tymczasowa 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą.

Zarządu Głównego PCK w Vichy. Zachowane materiały archiwalne tych działaczy emigracyjnych zawierają wiele różnorodnych dokumentów strony polskiej, a także francuskiej, odnoszących się nie tylko do sytuacji Polaków pozostających na terytorium całej Francji w okresie II wojny, ale także do relacji polsko-francuskich w tym czasie.

Kwerendą zostały objęte także zasoby Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Centralnego Archiwum Państwowego w Tallinie. Wybrane materiały archiwalne z powyższych placówek wzbogaciły także wiedzę Ambrochowicz-Gajownik na temat zagadnienia, które przedstawiła w swojej publikacji. Spośród krajowych placówek niewątpliwie najwięcej materiałów Autorka odnalazła w Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz w Centralnym Archiwum Wojskowym Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie-Rembertowie, w których przeprowadziła również gruntowną kwerendę. Dla dokonania uzupełnień źródeł skrupulatnie wykorzystała także archiwalia z Archiwum Państwowego w Lublinie i Archiwum Państwowego w Siedlcach.

Ambrochowicz-Gajownik odwołała się także do szerokiej i najnowszej literatury przedmiotu zarówno polskiej, jak i obcojęzycznej, sięgnęła również do źródeł drukowanych, pamiętników, wspomnień, relacji, opracowań i wydawanej w omawianym okresie prasy. Można byłoby jeszcze skorzystać z artykułu stanowiącego krótki szkic dotyczący opieki nad Polakami na gruncie francuskim: M. Biesiekierski, *Polska akcja opiekuńcza we Francji w okresie okupacji niemieckiej (czerwiec 1940 – wrzesień 1944)* („Zeszyty Historyczne” 1993, nr 105).

Warto podkreślić, że publikacja od strony technicznej prezentuje się bardzo dobrze, wybrane partie tekstu są wzbogacone tabelami i ilustracjami, a to ułatwia zrozumienie omawianych zagadnień.

Autorka dobrze poradziła sobie z zasadniczym celem swojej pracy – ukazaniem zagadnień politycznych, administracyjnych, socjalnych, gospodarczych Konsulatu RP w Marsylii. Odniosła się do wszystkich spraw, jakimi zajmował się personel tej placówki. Książka Anny Ambrochowicz-Gajownik, która trafiła do czytelnika, zasługuje na wysoką ocenę. Warto ją przeczytać, gdyż niewątpliwie uzupełnia dotychczasową lukę w historiografii i stanowi cenny wkład w badania nad dziejami tej placówki.

Anna Pachowicz

Tarnów